

Idegen eredetű, jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő tövek tárgyesete a magyar nyelvben

1. Bevezetés, témamegjelölés

A magyar anyanyelvi beszélők jelentős hányada¹ az idegen eredetű, erősen jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő főnevek tárgyesetét kötőhangzó betoldása nélkül teszi tárgyesetbe (pl. *Tom Hankst, fájl*). Ez a jelenség azért is meglepő, mert a kevésbé jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő tövek tárgyesetében megjelenik a kötőhangzó (pl. *tapsot, boksot*), éppen ezért elvárható volna a kötőhangzó megjelenése a jelöltebb mássalhangzó-kapcsolatok és a tárgyrag között.

Dolgozatomban tisztázom a jelöltség és jelöletlenség fogalmát, kitérek a szótagszerkezet felépítésére, a szonoritási sorba rendezésre, majd a vizsgált jelenséget optimalitáselméleti keretben kísérel meg megválaszolni.

2. Jelöltség, szótagszerkezet, szonoritás

2.1. Jelöltség

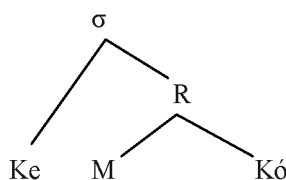
Mindenekelőtt tisztázzuk a bevezetésben használt jelöltség fogalmát. A jelöltség-jelöletlenség terminuspár arra vonatkozik, hogy egy nyelvi egység megformálási módja mennyiben felel meg vagy éppen tér el bizonyos univerzális, tipológiai és/vagy rendszerszintű szabályoktól vagy elvektől (vö.

¹ A Google kereső találatainak száma alapján, lásd később.

Ladányi 2007: 29). Az összefüggések alapján elvárt alakoktól eltérő, vagyis kivételes alakokat tekintjük jelölt alakoknak. Leegyszerűsítve a dolgot azt mondhatjuk, hogy minél ritkább, annál jelöltebb egy alak. Mivel a hármas mássalhangzó-torlódások jóval ritkábbak a világ nyelveiben, mint a kettősek, a magyar nyelv esetében is a hármas mássalhangzó-kapcsolatok jelöltebbek a kettős mássalhangzó-kapcsolatoknál. Azaz például a *lap* szavunknál jelöltebb a *taps* szó, míg ennél is jelöltebb a *borscs* szavunk.

2.2. Szótagszerkezet, szonoritás

Cikkemben Törkenczynek (1994) a szótagról szóló leírását veszem alapul. Ennek alapján a szótag hierarchikus szerkezetű, ábrázolása a következő (Törkenczy 1994: 275–6):

1. ábra. A szótag szerkezete

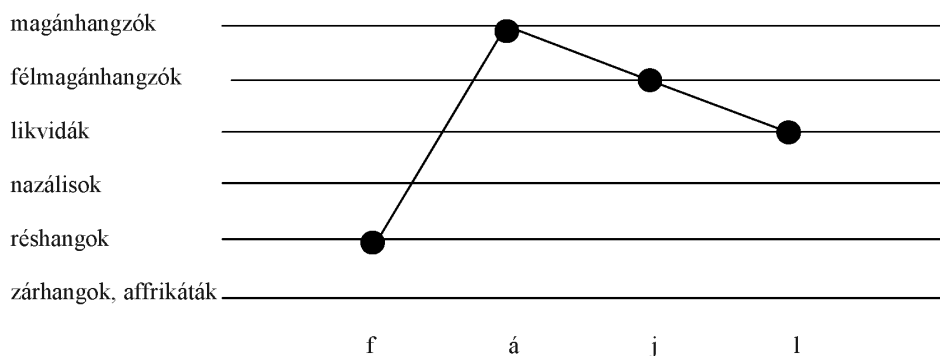
A σ jelöli a szótagot, amelynek összetevői a **szótagkezdet** (Ke), a **rím** (R), a **mag** (M) és a **kóda** (Kó). Ez a szerkezet épül rá a szegmentumok jegykötegeire úgy, hogy a szótagfa terminális elemei közvetlenül csatlakoznak az időtengelyhez, amelynek elemei csatlakoznak a jegykötegekhez. Az ábráról leolvasható, hogy a mag és a kóda között szorosabb kapcsolat van, mint a szótagkezdet és a mag között.

A szótagkezdetet nem tagolhatja semmilyen morfémahatár, és csupán mássalhangzó állhat benne. A magyarban a szótagkezdet lehet üres, nem elágazó vagy elágazó (Törkenczy 1994: 278).

A szótagmag által uralt X-hez csak [-msh, +szon] jegyekkel rendelkező magánhangzót lehet kapcsolni. A magyar mag lehet elágazó vagy nem elágazó (Törkenczy 1994: 333).

A kódat, a szótagkezdetetől eltérően, tagolhatja morfémahatár. Akárcsak a szótagkezdetben itt is csak mássalhangzó fordulhat elő. A kóda lehet üres, nem elágazó vagy elágazó (Törkenczy 1994: 296).

Mindezek alapján a legtöbb szegmentumot tartalmazó szótag szerkezete a következőképpen nézhet ki:

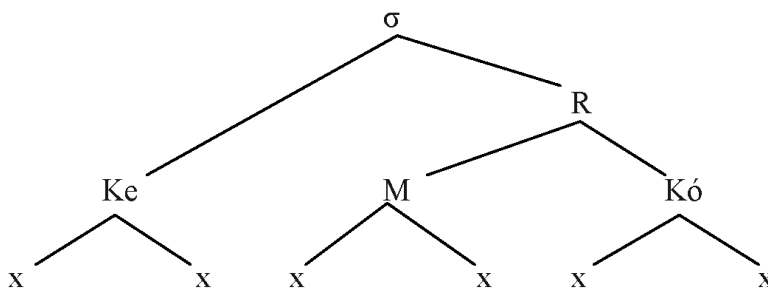

2. ábra. A fálj szó szonoritása

Hierarchikus szótagmodell esetén kétféle szabállyal kell számolnunk. Az egyik fajta a szótagon belüli szegmentumok lineáris sorrendjét határozza meg, a másik pedig arra vonatkozik, hogy a szegmentumok hogyan szerveződnek szótagösszetevőkbe. Általánosan elfogadott megállapítás, hogy az univerzális szonoritási hierarchiára való hivatkozással a szótagon belüli szegmentumok lineáris sorrendje nagyrészt megjósolható. A szonoritási hierarchia azt mondja ki, hogy szótagon belül a mag felé haladva nő a szegmentumok szonoritása (ami a szegmentumok fonológiai tulajdonsága), onnan kifelé pedig csökken. A szonoritási sorbarende­zés a következőképpen néz ki növekvő sorrendben, kezdve a legkevésbé szonoráns szegmentumokkal, haladva a legszonoránsabbakig (Törkenczy 1994: 276): {zárhangok, affrikáták} < réshangok < nazálisok < likvidák < félmagánhangzók < magánhangzók.

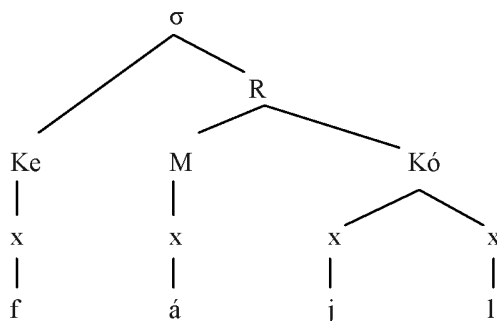
A szonoritási sorba rendezést egyetemes elvnek tekintjük, azaz része az univerzális grammatikának, így az egyes nyelvek nyelvtanainak ezt nem kell tartalmaznia. A szonoritási sorba rendezés ugyanakkor nem kizárólagos érvényű, előfordulhatnak olyan alakok, amelyek eltérnek tőle, vagy sértik.

Mindezek után nézzük meg a bevezetőben már említett *fájl* és *Hanks* szavak szótagszerkezetének ábrázolását és hangjainak szonoritási sorba rendezését. A *fájl* szó hangjai szonoritási sorba rendezésének az ábrázolása a következő:

3. ábra. A csupa elágazó összetevőket tartalmazó szótag szerkezete

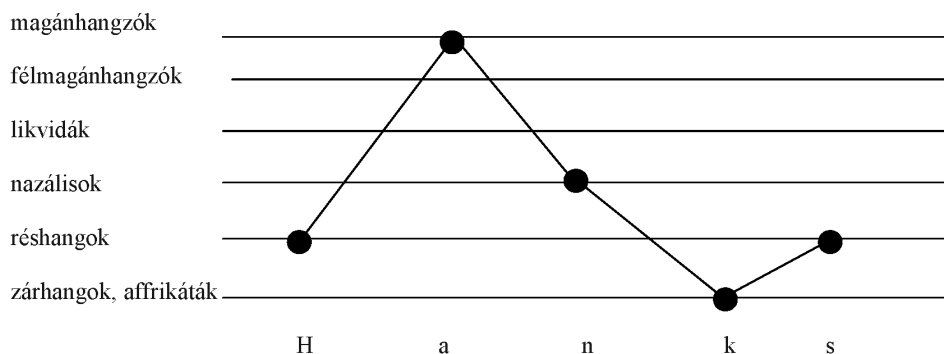
A *fájl* szavunk tehát az ábra alapján nem sérti a szonoritási sorba rendezést.² Szótagszerkezetének ábrázolása pedig így néz ki:

4. ábra. A *fájl* szó szerkezetének ábrázolása

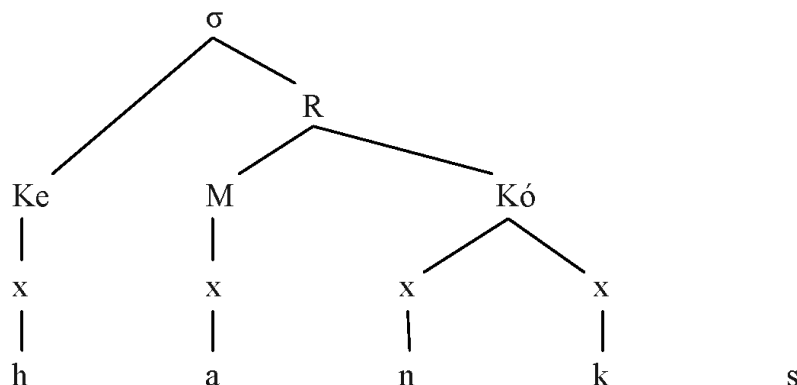
² A kettős mássalhangzó-kapcsolatra végződő magyar alakok, amelyek nem sértik a szonoritási sorba rendezést, például a *bors*, kötőhangzó betoldásával állnak tárgyesetben. Érdekes, hogy a *fájl* alak nem követi ezt a mintázatot (az ingadozás a kötőhangzó nélküli és a kötőhangzós alakváltozatok között igen csekély, lásd később), hiszen míg *bors* > *borsot*, addig *fájl* > *fájlt*.

Egyik ábrázolás esetében sem ütközünk különösebb nehézségbe. Vizsgáljuk meg a *Hanks* főnevet is.

5. ábra. A *Hanks* főnév szonoritása

A *Hanks* szóalak megsérti a szonoritási sorba rendezést, hiszen az utolsó [s] réshang szonoránsabb az öt közvetlenül megelőző [k] zárhangnál. A szonoritási sorba rendezés megsértésének feloldása előtt nézzük meg a szótagszerkezeti ábrázolást is:

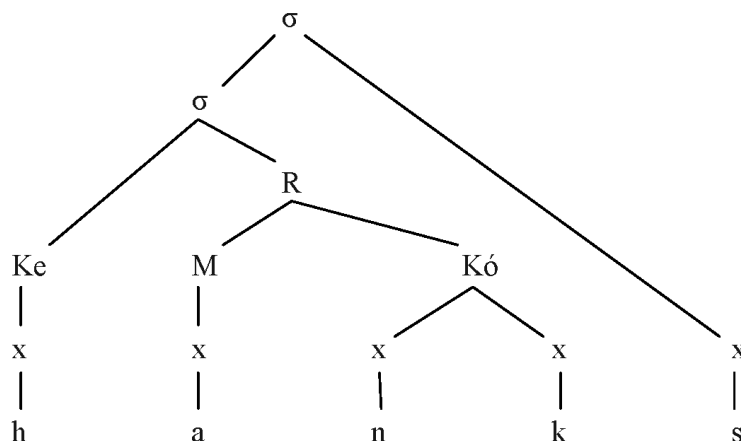
6. ábra. A *Hanks* főnév szerkezetének ábrázolása

A szótagszerkezetre vonatkozó korábban megállapított kritériumok értelmében a *Hanks* főnév utolsó hangja nem tud semmilyen csomópontozatba kapcsolódni. A kialakult helyzet feloldására vezessük be az **extraszillabikusság** fogalmát. Clements és Keyser (1983: 39) azt mondja, hogy az extraszillabikus mássalhangzók nem tagjai egyetlen szótagnak sem. Martin Neef (2004: 255–6) úgy finomítja ezt a megfogalmazást, hogy az extraszillabikus mássalhangzók ugyan pótlólagosan kapcsolódnak a szótaghoz, de mégis a szótaghoz tartoznak. Az ilyen extraszillabikus mássalhangzókra nem vonatkoznak az egyéb szótagösszetevőkre vonatkozó megszorítások, mint például a szonoritási sorba rendezés.

A szonoritási sorba rendezés hatókörén kívül eső extraszillabikus mássalhangzókat a különböző szerzők különböző prozódiai csomópontokhoz rendelik. A magyar nyelv esetében Törkenczy Miklós (1994: 314–27) bevezeti a **szótagutó** (SzU) fogalmát, amelyet a szótaghoz lehet csatolni, és amely nem befolyásolja a szótag fonotaktikai grammatikalitását. Az egyes szótagutókat engedélyeztetni kell, megjelenésüket pedig különböző megkötések szorítják, amelyek csak a magyar

(sok esetben ragozott) alakokra vonatkoztathatók. Larry Hyman (2001: 188–9) Halle és Vergnaud nyomán azokat a szóvégi extraszillabikus mássalhangzókat, amelyek a német nyelv bizonyos szavaiban fordulnak elő, **appendixként** (függelék) csatolja a szótaghoz, mivel ezek a mássalhangzók nem a szótaghatáron, hanem a szótagon kívül helyezkednek el.

Jelen dolgozatban, a szonoritási sorba rendezés hatókörén kívül eső extraszillabikus mássalhangzókat az X-vonás elméletben alkalmazott megoldással ábrázolom. Annak a csomópontnak, amelynek az egyik gyermeke az az összetevő, amelyhez csatoljuk (adjungáljuk) a csatolandót (adjunktumot), a másik pedig az adjunktum, ugyanaz a kategóriája, mint annak a gyermekének, amelyhez csatoljuk a csatolandót. Szintaxisban: az X'-hoz úgy adjungálunk YP-t, hogy a kettejük anyja X' lesz. Ennek analógiájára: szótagábrázolásban σ -hoz úgy csatolunk extraszillabikus tartalmat, hogy a kettejük anyja σ lesz. Ilyen módon a *Hanks* főnév szerkezetének ábrázolása:

7. ábra. A *Hanks* főnév szerkezetének ábrázolása adjunkcióval

3. A tárgyragról

Mielőtt rátérnénk a jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő szavak tárgyesetben lévő alakjának vizsgálatára, ejtsünk pár szót magáról a tárgyesetről. Kiefer (2000: 573–4) alapján elmondhatjuk, hogy funkciójuk és az inflexiók toldalékok között elfoglalt pozíciójuk alapján a magyar leíró nyelv-tanok különbséget tesznek jel és rag között. A jel és a rag megkülönböztetése a magyar grammatikaírás sajátos hagyománya, ugyanis más nyelvek nyelvtanai ezt a megkülönböztetést nem ismerik, inflexiósnak szokták nevezni a képzőkön kívüli toldalékmorfémákat. Kiefer (2000: 576) és Kenesei (2000: 133) azt állítja, hogy a jel és a rag megkülönböztetése nem jelentéstani-funkcionális különbségeken alapszik, hanem pozícióra vonatkozó különbségen: a rag lezárja a szó szerkezetét, nem állhat utána más toldalék, míg a jelet követheti. Ebből következik, hogy a magyar nyelvben a tárgyeset toldalékát ragnak kell tekintenünk, hiszen a szóalakot záró toldalék.

Különbséget kell még tennünk analitikus és szintetikus toldalékok között. Törkenczy és Siptár (2000: 83) alapján úgy foglalhatjuk össze a két toldaléktípus közötti különbséget, hogy az analitikus toldalékok egy olyan morfológiai osztályban helyezkednek el, amely nem azonos a főtartományával, azaz kívül esik rajta, míg a főhöz közvetlenül csatlakozó szintetikus toldalékok a fővel közös tartományban vannak. Jelen dolgozat szempontjából ez a megkülönböztetés azért fontos, mert a szintetikus tárgyragtoldalék állhat kötőhangzóval éppúgy, mint kötőhangzó nélkül (pl. *házat, gázt*), míg egy analitikus toldalék (pl. *-ban/-ben*) esetében nincs ilyen különbségtétel (pl. *házban, gázban*).

4. Jelölt mássalhangzó kapcsolatra végződő magyar és idegen eredetű tövek tárgyesete

4.1. Kételeműek

Jelen fejezetben tekintsük át először a két, majd a három mássalhangzó-kapcsolatra végződő magyar töveket, majd vizsgáljuk meg, hogyan viselkednek, ha ellátjuk őket a tárgyraggal. A kételemű mássalhangzó-kapcsolatra végződő szavak vizsgálata során, a teljesség igénye nélkül a Törkenczy (1994: 301–2) által megadott példák közül válogatok ki néhányat (amely példák szintén válogatások). A különböző alakok gyakoriságának eloszlását a Google kereső találatainak száma alapján határozom meg. Vizsgáljuk meg, milyen gyakoriságban fordulnak elő kötőhangzóval és kötőhangzó nélkül a következő szavak tárgyesetben lévő alakjai: *taps*, *boksz*, *fajansz*, *bicepsz*, *fájl*, *görl*. A válogatás természetesen nem önkényes, olyan mássalhangzó-kapcsolatokat vizsgálók, amelyek előfordulnak az idegen eredetű, hármas mássalhangzó-kapcsolatra végződő szavak esetében is (nazális + zárhang + réshang, valamint likvida + nazális + réshang kapcsolatok). Kivételt képeznek ez alól a *fájl* és a *görl* példák. E két alak esetében, noha Törkenczy magyar szavakként utal rájuk, még erősen érezhető az idegen hatás: egy naiv anyanyelvi beszélő is könnyedén belátja, hogy idegen eredetű átvétel, míg más, korábban átvett szavainkat teljesen magyarnak érzi (pl. *papucs*). Feltételezésem szerint, az idegennek érzett szavak viselkedése eltér a magyarnak érzett szavakétól. Az eredmények a következők³ táblázatban összefoglalva.

1. táblázat. A kettős msh.-kapcsolatra végződő szavak tárgyesetben lévő alakjainak eloszlása

Vizsgált szó/találatok száma	Kötőhangzós alak	Kötőhangzó nélküli alak
<i>taps</i>	75 100 (<i>tapsot</i>)	35 (<i>tapst</i>)
<i>boksz</i>	10 500 (<i>bokszot</i>)	94 (<i>bokszt</i>)
<i>fajansz</i>	3 930 (<i>fajanszot</i>)	267 (<i>fajanszt</i>)
<i>bicepsz</i>	6 580 (<i>bicepszet</i>)	204 (<i>bicepszt</i>)
<i>fájl</i>	4 200 (<i>fájlot</i>)	748 000 (<i>fájlt</i>)
<i>görl</i>	23 (<i>görlöt</i>)	2 250 (<i>görlt</i>)

Az eredmények alátámasztották kiinduló hipotézisemet. A magyarnak érzett szavak esetében döntő többségben megjelenik a kötőhangzó, míg az idegennek érzett szavak esetében éppen fordított a helyzet. Az ingadozás nem számottevő egyetlen szó különböző alakjainak az esetében sem. A *fájlot* forma 4 200 darab találat ugyan többnek tűnhet a többi, kisebbségben lévő alakokhoz képest, ám arányaiban nézve ugyanaz a helyzet, mint például a *boksz* szó esetében. Mielőtt rátérnénk a jelenség optimalitáselméleti keretben történő magyarázatára, nézzük meg, miként viselkednek a háromelemű mássalhangzó-kapcsolatra végződő magyar és idegen eredetű tövek tárgyraggal ellátott alakjai.

³ A számok a Google kereső által kidobott találatok számát jelzi.

4.2. Háromeleműek

A háromelemű mássalhangzó kapcsolatra végződő magyar szavakra a következő példákat hozza Törkenczy (1994: 321) (a felsorolásból kihagyom a már alaptól tárgyesetben álló valamint a *t*-re végződő szavakat, hiszen azokhoz mindig kötőhangzóval járul a tárgyrag, illetve az igét): *mumpsz*,⁴ *szfinx*, *borscs*. A felsoroltak mellett nézzük meg a következő, angol eredetű tulajdonnevek tárgyraggal ellátott alakjainak előfordulási gyakoriságát: *Hanks*, *Banks*, *Barnes*, *Holmes*,⁵ *Briggs*⁶ és *Phelps*.

2. táblázat. A hármas msh.-kapcsolatra végződő szavak tárgyesetben lévő alakjainak eloszlása

Vizsgált szó/találatok száma	Kötőhangzós alak	Kötőhangzó nélküli alak
<i>mumpsz</i>	4 610 (<i>mumpszot</i>)	53 (<i>mumpszt</i>)
<i>szfinx</i>	6 110 (<i>szfinxet</i>)	62 (<i>szfinxt</i>)
<i>borscs</i>	4 500 (<i>borscsot</i>)	125 (<i>borscst</i>)
<i>Hanks</i>	8 390 (<i>Hankset</i>)	5 570 (<i>Hankst</i>)
<i>Banks</i>	22 800 (<i>Bankset</i>)	50 100 (<i>Bankst</i>)
<i>Barnes</i>	1 (<i>Barnesot</i>)	220 (<i>Barnest</i>)
<i>Holmes</i>	592 (<i>Holmesot</i>)	19 800 (<i>Holmest</i>)
<i>Briggs</i>	6 520 (<i>Briggset</i>)	1 740 (<i>Briggst</i>)
<i>Phelps</i>	4 300 (<i>Phelpset</i>)	4 580 (<i>Phelpst</i>)

Míg a magyar szavaknál a kötőhangzóval ellátott alakok a dominánsak, addig az idegen eredetű tulajdonneveknél azt tapasztaljuk, hogy a *Hanks* esetében a kötőhangzóval ellátott alak vezet ugyan, de korántsem olyan nagy arányban, mint ahogy azt a magyar nyelvű példák esetében tapasztaltuk. A *Phelps* névnél majdnem pontosan fele-fele arányban vannak a kötőhangzóval ellátott és kötőhangzóval el nem látott alakok, a *Banks*-nél nagyjából 2 : 1 arányban vezet a kötőhangzó nélküli alakváltozat, míg a *Barnes* és a *Holmes* alakok esetében döntően a kötőhangzó nélküli alak a domináns. A jelenség magyarázatát optimalitáselméleti keretben kísérem meg megadni a következő fejezetben.

⁴ Élőbeszédben előfordulhat a *p* ejtése nélkül is, ám valószínűsíthető, hogy írásban „odaképzeli” a beszélő, ezért az írott előfordulásokban jelen levőnek tekinthető.

⁵ Noha a *Barnes* és *Holmes* nevek esetében az írásképpen megjelenik egy második magánhangzó, a kiértésben ez nincs jelen, tehát a hármas mássalhangzó-torlódás e szavak esetében is megtalálható.

⁶ A *Briggs* név esetében gemináta jelenik meg a szó végén, a szóvégi mássalhangzók azonban ugyanúgy 3 morát tesznek ki, mint a többi név esetében.

5. Optimalitáselméleti megközelítés

Az eddigi eredmények alapján azt tapasztaljuk, hogy a magyar mássalhangzó-torlódásra végződő szavak tárgyesetben lévő alakja döntően kötőhangzóval együtt jelenik meg, míg az idegennek érzett szavak esetében vagy a kötőhangzó nélküli alak a domináns, vagy erős ingadozás tapasztalható a kötőhangzóval ellátott és kötőhangzó nélküli alakok között. Először nézzük meg optimalitáselméleti keretben a kételemű mássalhangzó-torlódásra végződő *taps* szavunk viselkedését.

Az optimalitáselméleti keret mibenlétét Siptár és Szentgyörgyi (2013: 1–5) alapján úgy foglалhatjuk össze, hogy az optimalitáselmélet keretében a fonológia nem alkalmaz semmiféle szabályokon alapuló levezetést, és nem definiál semmiféle közbülső szintet. Az optimalitáselméleti nyelvtan három fő részből áll, úgymint: szótár, generátor, kiértékelő. A szótár tartalmazza az adott nyelv valamennyi szavának/morfémájának mögöttes ábrázolását, a generátor minden bemenő alakot kimenetjelöltek egy végtelen halmazára képez le, a kiértékelő komponens pedig ezen lehetséges kimenetek közül választ ki egyet, az úgynevezett optimális alakot. Az értékelőt rangsorba állított korlátok alkotják, amelyek az Univerzális Grammatikához tartoznak abban az értelemben, hogy minden emberi nyelv pontosan ugyanazokat a korlátokat tartalmazza, és pusztán a korlátok rangsorolása az, amiben az egyes nyelvek eltérnek. A kimeneti jelölteknek a korlátok segítségével történő kiértékelését táblákban szemléltetjük. A táblázat első oszlopában vannak felsorolva a releváns jelöltek, a többi oszlop pedig egy-egy korlátnak felel meg, balról jobbra, rangsor szerint elhelyezve. Csillag jelöli, ha egy jelölt áthág egy korlátot (*), felkiáltójel pedig azt, ha ez az áthágás végzetes, azaz innentől kezdve az adott jelölt esélytelen. A táblázat azon részeit, amelyek a kiértékelés szempontjából már nem érdekesek, árnyékolás jelzi. Ha minden jelölt egyaránt áthág, vagy tiszteletben tart valamely magasabbra rangsorolt korlátot, a döntés továbbadódik a következő korlátnak, ahogy azt az (1) tábla mutatja.

(1)

	KORLÁT1	KORLÁT2	KORLÁT3
☞ alak1		*	
alak2		*	*!

Jobbra mutató kéz (☞) jelöli az optimális jelöltet, azt az alakot, amely a valóságos kimeneti alak lesz. Szomorú arc (☹) jelzi az optimális jelöltet akkor, ha ugyan neki kellene megjelennie optimális alakként, de a kiértékelő komponens mégis egy másik jelöltet hoz ki győztesnek a versenyből. Ilyen esetben, a győztesnek kihozott, de nem optimális alakot kis bombaszimbólum (💣) jelzi. Térjünk rá a magyar és idegen eredetű szavak tárgyraggal ellátott alakjának vizsgálatára optimalitáselméleti keretben.

Siptár és Szentgyörgyi (2013: 85) nyomán vegyük fel a következő korlátokat:

- (2) MIND(szeg) Minden bemeneti szegmentumnak van megfelelője a kimenetben (törölni tilos).
- (3) CSAK(szeg) Minden kimeneti szegmentumnak van megfelelője a bemenetben (betoldani tilos).

A magasabbra rangsorolt MIND(szeg) korláttal a következő eredményt kapjuk:

(4) *tapsot*

	/tɒpʃ+t/	MIND(szeg)	CSAK(szeg)
☹	tɒpʃot		*!
💣	tɒpʃt		
	tɒpʃ	*!	

Jelen formájában a rendszerünk nem a megfelelő felszíni alakot hozza ki győztesnek. Siptár és Szentgyörgyi (2013: 87–8) azzal magyarázza az így felállt helyzetet, hogy nincs még bevezetve egy olyan korlát, amely előírná, hogy a szótagok jól formáltak legyenek. Tegyük hát hozzá a rangsorunkhoz a következő korlátot:

- (5) SZÓTAGSZERK A szótagok jól formáltak.

Helyezzük az új korlátunkat a CSAK(szeg) korlát fölé.

- (6) *tap*sot

	/təpʃ+t/	SZÓTAGSZERK	MIND(szeg)	CSAK(szeg)
	təpʃot			*
	təpʃt	*!		
	təps	*!		

Ugyanezeket a korlátokat, ugyanebben a sorrendben alkalmazva, a háromelemű mássalhangzó-torlódásra végződő *borscs* szavunk esetében is hasonló eredményt kapunk:

- (7) *borscs*ot

	/borʃtʃ+t/	SZÓTAGSZERK	MIND(szeg)	CSAK(szeg)
	borʃtʃot			*
	borʃtʃt	*!		
	borʃtʃ	*!	*	

Ugyanakkor, értelemszerűen ez a fajta rangsorolás nem segít, ha a kötőhangzóval nem rendelkező alakot szeretnénk kihozni győztesnek a versenyből. A CSAK(szeg) korlátot ebben az esetben mindenképpen magasabbra kell rangsorolnunk. Ha második helyre kerülne a SZÓTAGSZERK korlát mögé, az eredmény ugyanaz lenne, mint a (7) táblázat esetében, hiszen a verseny az első korlát kiértékelése után véget ér. Nem elég tehát, ha a MIND(szeg) és a CSAK(szeg) korlátokat felcseréljük, a CSAK(szeg) korlátnak mindenképpen a SZÓTAGSZERK korlát fölött kell lenni. Ha első helyre hozzuk a CSAK(szeg) korlátot, közvetlenül a SZÓTAGSZERK korlát elé, a következő eredményt kapjuk a *fájl* szót vizsgálva:

- (8) *fájl*t

	/fa:jl+t/	CSAK(szeg)	SZÓTAGSZERK	MIND(szeg)
	fa:jlót	*!		
	fa:jlót		*	
	fa:jl		*	*!

Az idegen eredetű, személynevek esetében is a kötőhangzó nélküli alakot hozza ki győztesnek a korlátok ilyen fajta sorba rendezése:

- (9) *Phelpst*

	/fɛlps+t/	CSAK(szeg)	SZÓTAGSZERK	MIND(szeg)
	fɛlpset	*!		
	fɛlpst		*	
	fɛlps		*	*!

Ha pedig a beszélő a kötőhanggal ellátott, *Phelpset* alakot hozza ki győztesnek, akkor a korábban már bemutatott SZÓTAGSZERK > MIND(szeg) > CSAK(szeg) sorba rendezést alkalmazza.

Ugyan a jelenséget a korlátok e kétféle rendezésével le tudjuk írni, valójában nem magyaráztunk meg semmit. Miért helyezik előrébb a magyar anyanyelvi beszélők az idegen eredetű szavak tárgyesetben lévő alakjának képzésekor a CSAK(szeg) korlátot, amikor a magyar(nak érzett) szavak esetében, mint láttuk, eléggé hátul helyezkedik el? E megoldás már csak azért sem tökéletes, mert ha az idegen eredetű szavakat CSAK(szeg) korlát előremozgatásával kezeljük, hogyan magyarázzuk meg azt, hogy az idegennek érzett *Lidl* alaknak nemcsak a CSAK(szeg) korlátot kielégítő, MIND(szeg) korlátot sértő *Lid* alakja van, hanem a MIND(szeg) korlátot kielégítő, de a CSAK(szeg) korlátot megsértő *Lidli* alakja is? Hiszen ha az idegennek érzett alakokat a CSAK(szeg) korlát magasra rangsorolásával kezeljük, csak a *Lid* alak jöhetne létre, a *Lidli* alak nem. Ez azonban nem így van.

A jelenség magyarázata az lehet, hogy a magyar anyanyelvi beszélők, az általuk idegennek érzett szavakat, egyfajta elidegenítő metódusként, külön, izolált formában kezelik, amelyekre nem alkalmaznak olyan eljárásokat, amelyeket a magyar vagy idegennek nem érzett szavak esetében. Amikor a beszélő már nem érzi tőle annyira idegennek a szót a gyakori találkozásoknak köszönhetően, elkezdi rá alkalmazni a magyar szavak esetében is működő eljárásokat (emiatt fordulhat elő, hogy a híres színész, Tom Hanks neve esetében már többségben van a magyar mintázatba jobban beleillő, tárgyesetben kötőhangzóval álló alakváltozat, mint a kötőhangzó nélküli). Vegyünk fel egy olyan korlátot tehát, amely a jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő tövek esetén azonos szótagolást vár el alany- és tárgyesetben. Ezzel a korláttal tudjuk érzékeltetni a korábban említett elidegenítő metódust, hiszen ha a beszélő különálló egységként kezeli az idegen eredetű szavakat (pl. *Banks*), és nem látja el őket kötőhangzóval, amikor az ilyen szavak tárgyesetét képezi, a bemenetben egy szótagban álló *Banks* alak a kimenetben is egyben marad (*Bankst*), ha azonban ellátja kötőhangzóval, szótagoláskor a tő „szétszakad”, megbomlik az egysége: *Bank-set*. Az új korlátunk tehát (Kenstowicz 1997: 383):

(10) UNIFORM EXPONENCE: (a továbbiakban csak UE): minimize the differences in realization of a lexical item (morpheme, stem, affix, word). 'Minimalizáld egy lexikális elem (morféma, tő, affixum, szó) realizációjában a különbségeket.'

Esetünkben az UE korlát azt követeli meg, hogy az, ami a bemenetben egy szótagban van, a kimeneti alakban is maradjon ugyanabban a szótagban. Azaz – jelen esetben – azonos szótagolást vár el egy szó alany- és tárgyesetben lévő alakjai között.

Az új korlátot igen magasra kell rangsorolnunk abban az esetben, ha a beszélő alkalmazza az elidegenítést, mögötte viszont a többi korlát sorrendje megmaradhat a magyar szavak esetében alkalmazott sorrenddel, azaz SZÓTAGSZERK > MIND(szeg) > CSAK(szeg). Ez a megoldás azért is jobb a korábban alkalmazottal szemben, mert nem változtat a magyar szavak esetében fennálló sorrenden, az mindig áll, pusztán, ha alkalmazza az elidegenítő hatást, ezek fölé rendeli, az amúgy alacsonyra rangsorolt UE korlátot. A (11) alatt láthatjuk azt a megoldást, amikor a beszélő nem érzi idegennek a szót, (12) alatt pedig azt, amikor alkalmazza az eljárást.

(11) *Phelpset*

/felps+/	SZÓTAGSZERK	MIND(szeg)	CSAK(szeg)	UE
felpsset			*	*
felpst	*!			
felps	*!	*		

(12) *Phelpst*

/felps+t/	UE	SZÓTAGSZERK	MIND(szeg)	CSAK(szeg)
felps+et	*!			
☞ felpst		*		
felps		*	*!	

Ha megtartjuk a (12) alatt lévő táblázat korlátait, viszont az UE és a SZÓTAGSZERK korlátok oszlopai között lévő választóvonalat szaggatott vonallal jelezzük, azzal azt érzékeltetjük, hogy a szaggatott vonal két oldalán lévő korlátok közül csak az egyik realizálódik. A beszélő választ, és csak a választott korlát hatása valósul meg, a másik pedig nem vesz részt a versenyben. E megoldás értelmében a korlátok sorrendje mindig fix, és azzal, hogy a beszélő dönt az elidegenítés alkalmazásáról vagy annak figyelmen kívül hagyásáról, egy időben választ a két azonos helyre rangsorolt, ám egymást kizáró korlátok közül (13).

(13) *Phelpst*

/felps+t/	UE	SZÓTAGSZERK	MIND(szeg)	CSAK(szeg)
felps+et	(*)!			*
☞ felpst		(*)!		
felps		(*)!	*	

A (13) alatt lévő táblában, ha a beszélő az UE korlát megvalósulását támogatja, a *Phelpst* alak jön ki a versenyből győztesen, ha azonban a SZÓTAGSZERK korlátot részesíti előnyben, úgy a *Phelpset* alak jelenik meg a felszínen.

6. Összefoglalás

A magyar anyanyelvi beszélők nagy arányban képezik az idegen eredetű, jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő főnevek tárgyesetét kötőhang betoldása nélkül. Az így kapott alakok teljesen ellentmondanak a magyar nyelv jólformáltsági szabályainak, ráadásul az Univerzális Grammatika részét képező szonoritási sorba rendezésnek sem tesznek eleget. Ez utóbbi problémát kiküszöböltük a szótagutó hozzátoldásával a szótagszerkezethez. Magát a jelenséget optimalitáselméleti keretben magyaráztam, méghozzá egy olyan korlát felvételével, amely azt az elidegenítő hatást szemlélteti, amelyet a magyar anyanyelvi beszélők alkalmaznak az általuk idegennek érzett főnevek esetében. Az UE korlát azonos szótagolást vár el a jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő főnevek alany- és tárgyesetben lévő alakjai között. Ha tehát a magyar anyanyelvi beszélő izolátumként kezel egy általa idegennek érzett főnevet, az UE korlát magasra rangsorolásával (illetve az UE korlát választását a SZÓTAGSZERK korláttal szemben) a tárgyesetben a kötőhangzó nélkül álló alakot hozza ki győztesnek, megtartva ezzel a főnév izoláltságát, hiszen szótagoláskor a bemenetben egy szótagba tartozó szegmentumok a kimenetben is megtartják ezt a tulajdonságukat. Mikor azonban a magyar anyanyelvi beszélő nem érez számára idegennek egy főnevet, az UE korlátot alacsonyra rangsorolja (illetve a SZÓTAGSZERK korlátot választja az UE korlát helyett), az egyéb korlátokat pedig ugyanabban a sorrendben alkalmazza, mint a magyar szavak esetében. Így a bemenetben és kimenetben egymásnak megfeleltethető szegmentumok a [szótag] jegy tulajdonságában eltérnek, azaz nem különálló formaként jelennek már meg a felszínen, mint az idegennek érzett főnevek esetében.

SZAKIRODALOM

- Clements, George N. – Keyser, Samuel Jay 1983. *CV Phonology A Generative Theory of the Syllable*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Hyman, Larry 2001. On phonological weight. In: Charles W. Kreidler (ed.): *Phonology Critical Concepts Volume 3. Syllables and Multi-level Analyses*. Routledge, London–New York, 143–95.
- Kenesei István 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális Magyar Nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 75–136.
- Kenstowicz, Michael 1997. Base-Identity and Uniform Exponence: Alternatives to Cyclicity. In: Durand, J. – Laks, B. (eds.): *Current Trends in Phonology: Models and Methods*. European Studies Research Institute, University of Salford, Salford, 363–94.
<http://roa.rutgers.edu/files/103-0000/roa-103-kenstowicz-3.pdf> 2017. 04. 14.
- Kiefer Ferenc 2000. A ragozás. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális Magyar Nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 569–618.
- Ladányi Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Neef, Martin 2004.: Segments with Inherently Falling Sonority. *Studia Linguistica, Volume 58, Issue 3*.
https://www.researchgate.net/publication/227783416_Segments_with_Inherently_Falling_Sonority 2017. 04. 13.
- Siptár Péter – Szentgyörgyi Szilárd 2013. *Optimális esszék a magyar fonológiáról*. Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém.
- Törkenczy Miklós 1994. A szótag. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális Magyar Nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 273–392.
- Törkenczy Miklós – Siptár Péter 2000. Magánhangzó-semmi váltakozások a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények* 97: 64–130.

Lantay Gyula

PhD-hallgató

SZTE BTK

Nyelvtudományi Doktori Iskola

SUMMARY

Lantay, Gyula

The behaviour of stems of foreign origin ending in marked consonant clusters in the accusative case in Hungarian

This paper examines nouns of foreign origin with strongly marked consonant clusters at the end and how they behave when Hungarian native speakers put them into the accusative case. Unlike other Hungarian nouns (or what speakers reckon as Hungarian nouns), a significant part of Hungarian native speakers put these nouns into the accusative case without a linking vowel (e.g. *taps* > *tapsot* but *Hanks* > *Hankst*) which is highly unexpected. The investigation took place within the framework of Optimality Theory. With the high-ranked constraint of Uniform Exponence, which requires the same syllabification of the nouns in question in the nominative and the accusative, and surmising that Hungarian native speakers use it as a method of estrangement, the phenomenon can be explained.

Keywords: Optimality Theory, syllable structure, extrasyllabicity, linking vowel, Uniform Exponence constraint, consonant cluster